

ZVONO MAJSTORA BELA I VIVENCIJA U ZADRU

Sofija Petricioli

U Dalmaciji se sačuvao vrlo mali broj zvona iz srednjeg vijeka. Zato se ističe vrijednost zvona iz zadarske franjevačke crkve koje je saliveno 1328. godine. Ali to zvono, iako se spominje u literaturi, nije do danas stručno obrađeno, a ni natpis mu nije pravilno pročitano. Kako su ga salili ljevači koji su poznati po drugim djelima, ono nam pomaže da osvijetlimo djelatnost šireg kruga ljevača zvona, pa mu treba posvetiti znatno više pažnje nego dosad.

Zvono je u inventaru Narodnog muzeja u Zadru od 1963. godine. Ranije je pripadalo Arheološkom muzeju, a tamo je bilo pohranjeno 1907. godine pošto ga je austrijska vlast otkupila od franjevacu.¹ Njegova povijest do dolaska u muzej bila je dosta burna. Godine 1708. prema zadarskom kroničaru J. Tanzlingeru, otpao mu je bat, pa su i zvono skinuli i bacili u vrt. Ipak, već iduće godine bat je popravio Giacomo Margarita koji je došao iz Krka.² Godine 1828. izmijenjena je zvonu osovina (cicogna) i na nju pričvršćena bakrena pločica s natpisom »Primo maggio 1828«. Godine 1839. jako nevjeme srušilo je zvonik, pa je i zvono palo i oštetilo se, te izgubilo stari zvuk. Zvonik je deset godina kasnije obnovljen i zvona su vraćena natrag na mjesto.³ Godine 1906. ono je još bilo u zvoniku jer Brunelli piše kako se umjesto njega jedan fratar popeo u zvonik da mu pročita natpis na zvonu.⁴

Zvono je vitko i izduženo, čime odaje da je majstor koji ga je lijevao porijeklom iz sjevernojadranskog bazena.⁵ S krunom je visoko 114 cm, a promjer mu je 76 cm. Ukrašeno je dvjema trakama širokim 5 i 5,5 cm, jedna se nalazi oko grla, a druga, na kojoj je natpis, odmah iznad udarnog vijenca. Osim tim trakama, zvono je ukrašeno još sa dva svetačka lika visoka oko 50 cm smještena na dvije suprotne strane plašta. Oni prikazuju vrlo slične likove u dugoj mantiji s kukuljicom i vezanom u pasu užetom sa čvorovima. Obojica drže u desnoj ruci zatvorenu knjigu. I jedan i drugi imaju tonzuru, dok jedan ima i brađu. Upravo taj lik predstavlja sv. Franu jer na grudima s lijeve strane ima na mantiji izrez u obliku romba da bi se vidjele stigme. Drugi lik nema nekih posebnih oznaka po kojima bi se

moglo zaključiti kojega sveca prikazuje, ali predstavlja najvjerojatnije sv. Antuna, kako se spominje u starijoj literaturi.

Likovi su izvedeni u tankom crtežu. Prema Gnirsu,⁶ takve bi crteže ljevač zvona prostoručno urezao u kalup, pa bi se nakon lijevanja crtež pojavio u plitkom reljefu. Na takve crteže nailazi se na starijim zvonima, ali ne baš često. Mnogo je češći slučaj da je ljevač stavljao na zvono gotove male reljefe, plakete, medalje, novac ili otiske pečata. Razmjerno se kasno pojavljuju ukrasi koji su namijenjeni isključivo za ukrašavanje zvona.⁷ Dosta rano, čim su uvedene štamparije u srednjoj Evropi, ljevači imaju pojedinačna slova pomoću kojih sastavljaju natpise na zvonima, te potpuno zanemaruju vlastoručno upisivanje natpisa u kalupe. Tako se lijevanje usavršilo, ali na štetu kreativne umjetničke vještine ljevača.

Likovi svetaca na zvonu majstora Bela i Vivencija u Zadru

U Gnirsovu katalogu istarskih i tršćanskih zvana⁸ navedena su četiri zvona koja su ukrašena likovima izvedenim u crtežu. Sva su datirana godinama između 1382. i 1449, a potpisana su od majstora koji su mletačkog porijekla. Po sličnosti crteža s ovima na zadarskom zvonu ne bi se reklo da su vremenski toliko udaljena od našega zvona. To je zvono iz Crkve Sv. Uldarika u Taboru⁹ iz 1382. godine od majstora Antonija, sina majstora Viktora. Ono ima crtež Gospe i sv. Uldarika. Zatim je zvono u Puli sa zvonika katedrale¹⁰ iz 1425. godine od majstora Salvatora. Zvono ima crtež sv. Tome. Slijedi zvono iz crkve Sv. Petra i Pavla u Trvižu iz 1440,¹¹ od majstora Ivana s crtežem sv. Petra. I na kraju zvono u župnoj crkvi u Roču iz 1449,¹² od istog majstora Ivana, sina Frančeskova s crtežima Gospe i sv. Petra. Kako smo spomenuli, na traci zadarskog zvona iznad udarnog vijenca nalazi se natpis:

+ MAGISTER · BELO · ET · VIVENCIUS · ME FECIT · ANNO · DNI · M · C · C · C · XX · VIII · ANI · CHE · DIO · VENE · I · S · MARIA · ∴ (*Magister Belo et Vivencius me fecit anno Domini 1328. Anni che Dio vene in Santa Maria*). U natpisu je, dakle, godina lijevanja 1328. i imena dvojice majstora, BELO i VIVENCIJE, koji su zajednički salili zvono.

U literaturi gdje je dosad zvono spomenuto natpis je bio uvijek pogrešno interpretiran. Fabianich a po njemu Bianchi, i Cecchelli¹³ donijeli su ovakvo čitanje: + MAGISTER · BELOA · VICCENTIVS · ME · FECIT · ANNO · DNI · MCCCXXVIII · ANNI CHE DIO NAQVE · I · S · MARIA. Međutim Brunelli ispravlja to čitanje u: + MAGISTER · BELO · VIVENTIUS · ME FECIT . . . ANI · CHE · DIO · VENE · I · S · MARIA ističući da formulacija »VENE« znači da je zvono datirano »Ab incarnationem«, a znak iza imena Belo koji je Bianchi čitao A sličan je broju 7 i nalazi se tu »samo da ispuni redak« (!).¹⁴

Prema takvom čitanju, radilo bi se o jednom ljevaču »Belo Vicenciju« odnosno »Belo Vivenciju«, kako se navodi i u »Vodiču kroz Muzej sv. Donata« iz 1911. godine.¹⁵ Da se radi o dvojici ljevača, ustanovljeno je na njihovim potpisima na istarskim zvonima, ali oko rodbinskih odnosa ima u literaturi netočnosti. Imena te dvojice majstora nalazimo zajedno još na nekoliko zvana. Oni su za crkvu Sv. Trojstva u Brestu pod Žbevnicom¹⁶ izradili zvono godinu poslije tj. 1329, a na zvonu u Buzetu u crkvi Sv. Lovre¹⁷ potpisali su se zajedno a da nisu naveli godinu lijevanja. Prema redosljedu BELO ET VIVENCIUS u natpisima vrlo je vjerojatno da je Belo bio stariji i iskusniji majstor koji je uzeo za pomoćnika majstora Vivencija koji mu je mogao biti i sin.

Postoje i tri zvona koja nose samo ime majstora Bela, te ih je vjerojatno lijevao sam prije nego se udružio s Vivencijem. To je zvono u Brgudcu kod Lanišća¹⁸ s natpisom: +MAGISTER BELO ME FECIT+, zvono u Novokračini kod Jelšana s natpisom +MAGISTER+ BELO+ME FECIT+¹⁹ i zvono u Marčenigli u crkvi Sv. Petra.²⁰ Ni jedno od tih zvana nije datirano.

Kako Gnirsu nije bilo poznato zvono iz Bresta pod Žbevnicom koje nosi godinu 1329, a iz literature nije poznavao ni zadarsko zvono iz 1328, nije imao čvrstog datuma za određivanje djelovanja majstora Bela. Krivo pročitavši natpis na zvonu u Buzetu kao MAGISTER BELO Q(uondam) VIVENCIUS . . .²¹ zaključio je da je Belo sin Vivencija.²² Međutim, između imena

Belo i Vivencije stoji znak sličan broju 7 (na tom zvonu je slučajno okrenut obrnuto) koji je poznati srednjovjekovni znak za »et«. ²³ Po krivom čitanju tog natpisa Gnirs pada u grešku i datira Bela u drugu polovinu XIV stoljeća držeći ga za sina Vivencijeva od kojega je poznao veći broj zvona u vremenskom razdoblju od 1338—1358. godine. K. Dočkal, ²⁴ kojemu je poznato zadarsko zvono, također je mišljenja da je Belo sin Vivencijev, a tako isto se navodi i u Enciklopediji likovnih umjetnosti. ²⁵

Ista greška dogodila mu se i s majstorom Vivencijem. Osim s Belom, Vivencije je surađivao i s majstorom Nikolom, te Gnirs ponovo čitajući u natpisima »et« kao »quondam« zaključuje da je Vivencije sin Nikolin. To je zvono u Novokračini kod Jelšana iz 1338, ²⁶ te dva zvona koja su mu poznata iz literature ²⁷ u Wocheinu iz 1340. i Oreheku bez oznake godine. Međutim, kako smo već prije razjasnili, Vivencijev otac je vjerojatno majstor Belo koji ga je oko 1328, ako ne i prije, uzeo za svog pomoćnika, a Nikola je samo suradnik s kojim može biti u rodbinskim odnosima, ali mu nikako nije otac. Nakon toga na nizu zvona javlja se samo Vivencijevo ime, dok se konačno na zvonu isusovaca u Dubrovniku 1355. pojavljuje natpis VIVENCIUS ET VIATOR EI FILIUS. ²⁸

Da bi nam bili jasniji i pregledniji rodbinski odnosi majstora Bela i Vivencija, donosimo kronološki, ako je to bilo moguće, popis zvona na kojima se javljaju njihova imena bilo pojedinačno, bilo zajedno.

1. BRGUDAC, Sv. Luka	? —	MAGISTER BELO
2. NOVOKRAČINA, Sv. Ivan	? —	MAGISTER BELO
3. MARČENIGLA, Sv. Petar	? —	MAGISTER BELO
4. ZADAR, Sv. Frane	1328 —	MAGISTER BELO ET VIVENCIUS
5. BREST, Sv. Trojstvo	1329 —	MAGISTER BELO ET VIVENCIJUS
6. BUZET, Sv. Lovro	? —	MAGISTER BELO ET VIVENCIUS
7. NOVOKRAČINA, Sv. Ivan	1228 —	VIVENCIUS ET NICOLA
8. WOCHIN, Sv. Ivan	1340 —	VIVENCIUS ET NICOLA
9. KASTAV, Sv. Trojstvo	1341 —	MAGISTER VIVENCIUS
10. BREST, Sv. Križ	? —	VIVENCIUS ET NICOLA
11. OREHEK, Sv. Ivan	? —	VIVENCIUS ET NICOLA
12. TRST, Gospa od milosti	? —	VIVENCIUS
13. VIŽINADA, Sv. Ivan Krst.	? —	VIVENCIUS
14. HOLLENEG, Sv. Wolfgang	1351 —	VIVENCIUS
15. BILLICHGRATZ, Sv. Jošt	1353 —	VIVENCIUS
16. VERONA, Museo civico	1358 —	VIVENCIUS
17. DUBROVNIK, isusovci	1355 —	VIVENCIUS ET VIATOR EI FILIUS
18. DUBROVNIK, Sv. Frane	1370 —	VIATOR

Po ovom popisu postaje jasnije ono što smo maloprije iznijeli. Popis na žalost ne buhvaća Vivencijeva djela koja su se sačuvala u Italiji, posebice u Markama nastale oko 1361. godine. ²⁹

Željeli smo ovim kratkim napisom podsjetiti na jedan od brojnih predmeta naše kulturne baštine koji su dosta zapostavljeni, a usput smo iskoristili priliku da ispravimo neke netočnosti koje su bile zabilježene u starijoj literaturi.

BILJEŠKE

- ¹ Campana, Cronaca »Il Dalmata« 21. IX 1907.
- ² *D. Fabianich*, Storia dei frati minori in Dalmatia e Bossnia, Zadar 1863, str. 22.
- ³ *C. F. Bianchi*, Zara cristiana, Vol. I, Zadar 1877, str. 371; »Il Dalmata« (1. C.)
- ⁴ *B. (Brunelli)*, La più antica campana di Zara, »Il Dalmata« 23. V 1906.
- ⁵ *Anton Gnirs*, Alte und neue Glocken, Wien 1917, str. 9—10.
- ⁶ *Ibidem*, str. 182. Uporedi slične crteže I. Rabljanina koje je objavio C. Fisković u Analima Historijskog instituta u Dubrovniku, VI—VII, Dubrovnik 1959.
- ⁷ *Ibidem*, str. 8—9.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ *Ibidem*, str. 180.
- ¹⁰ *Ibidem*, str. 134.
- ¹¹ *Ibidem*, str. 182.
- ¹² *Ibidem*, str. 151.
- ¹³ *C. Ceccheli*, Catalogo delle cose d'arte e antichità, Zara, Roma s. a., str. 193.
- ¹⁴ *Brunelli*, l. c. Njegovo mišljenje s dosta vjernim crtežem natpisa nalazi se u rukopisnom djelu: *G. Zarbarini*, Le Campane in Dalmazia, fol. 27, 27 (v Naučna biblioteka u Zadru, s 482).
- ¹⁵ Führer durch das K. K. Staatsmuseum S. Donato in Zara, Wien 1911, str. 74: »... Glocke, gegossen im Jahre 1328 von einem gewissen »maestro Vincenzo«.
- ¹⁶ *B. Fučić*, Izvještaj o putu po Istri, Ljetopis JAZU 1953, sv. 57 str. 123.
- ¹⁷ *Gnirs*, *ibidem*, str. 126.
- ¹⁸ *Ibidem*, str. 29—30.
- ¹⁹ *Ibidem*, str. 116.
- ²⁰ *Fučić*, *ibidem*, str. 123; ELU, sv. 1, str. 318.
- ²¹ *Gnirs*, *ibidem*, str. 126.
- ²² *Ibidem*, str. 126 i 212.
- ²³ *V. Novak*, Latinska paleografija, Beograd 1952, str. 297.
- ²⁴ *Kamilo Dočkal*, Naša zvona i njihovi lijevaoci, Zagreb 1942, str. 115.
- ²⁵ ELU, sv. 4, str. 649.
- ²⁶ *Gnirs*, *ibidem*, str. 117.
- ²⁷ *J. Šašalj*, Zgodovinski zbornik, 1889, str. 95.
- ²⁸ *L. Beritić*, Ivan Krst. de Tollis, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 8, str. 49. Ako je ime Viator krivo pročitano, što je moguće, radilo bi se o mletačkom ljevaču zvona Victoru koji je na pisao testament 1397. g. (*Gnirs*, o. c., str. 223). Njegov sin Antonije nastavio je očev zanat i također bio zvonoljevač u Veneciji (*Gnirs*, str. 211—212).
- ²⁹ *Cecchelli* (o. c. str. 194) citira: *E. Calcigna*, Campane e fonditori di campane, Rassegna bibliografica dell'arte italiana, 1916, f. VI—X, str. 82 i d.

A BELL CAST BY MASTERS BELO AND VIVENTIUS IN ZADAR

by Sofija Petricioli

The article deals with the bell from the bell-tower of the Franciscan church in Zadar, cast in 1328, carrying the names of its casters, masters Belo and Viventius. There are figures of two Franciscans on the bell, representing St. Francis and (presumably) St. Anthony of Padua respectively. According to the above-mentioned two masters — some of the bells being dated — one may conclude that master Belo was the elder caster who took Viventius for his apprentice. The author has also corrected some of the erroneously interpreted inscriptions on this bell at an earlier date.